

SAĞLIK ÇALIŞANI ÇOCUKLARININ KORKU DÜZEYLERİNİN EBEVEYN GÖZÜYLE İNCELENMESİ: NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Examining the Fear Levels of Healthcare Professional Children by Parents: A Qualitative Research

Türkan SAATÇI¹ Rıdvan KARABULUT²

¹Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimler Enstitüsü, Konya
²Kayseri Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Kayseri

Geliş Tarihi / Received: 29.03.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 20.06.2022

ÖZ

Bu araştırmanın amacı Covid-19 sürecinde sağlık çalışanlarının 4-6 yaş grubu çocuklarının korku düzeylerini ebeveyn görüşleri doğrultusunda incelemektir. Bu amaç doğrultusunda sağlık çalışanı ebeveynlerin düşünce ve görüşleri alınarak korku düzeyi ile ilgili bilgilerin analizi yapılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Kırşehir Eğitim ve Araştırma Hastanesi sağlık çalışanları oluşturmaktadır. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni üzerine oluşturulmuştur. Araştırmada, durum çalışması çeşitlerinden iç içe geçmiş tek durum deseni kullanılmıştır. Araştırma katılımcıları amaçlı örneklem yöntemlerinden olan kartopu örneklem yöntemi ile belirlenmiştir. Araştırmacı tarafından ilgili kurumdan izin alındıktan sonra ebeveynler belirlenerek, görüşmeler yapılmıştır. Daha sonra görüşme yapılan katılımcıların referans olduğu katılımcılar ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerde tekrara düşüldüğü için çalışma grubu 18 ebeveynde bırakılmıştır. Yapılan 18 yüz yüze görüşme sonucunda elde edilen ses kayıtları ve notlar MAXQDA programı ile analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre sağlık çalışanı çocuklarının Covid-19 sürecinde ebeveynlerinden ayrı kalmaları nedeni ile çeşitli korkular yaşadıkları ve her çocuğun en az bir korku çeşidi yaşadığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Covid-19, Çocukluk korkuları, Korku, Pandemi, Sağlık çalışanı.

ABSTRACT

The aim of this research is to examine the fear levels of the children of the 4-6 age group of health workers in the Covid-19 process in line with the views of their parents. For this purpose, the thoughts and opinions of health worker parents were taken and the information about the level of fear was analyzed. The study group of the study consists of Kırşehir Training and Research Hospital health workers. The research was built on the case study pattern, which is one of the qualitative research methods. In the research, nested single case design, one of the case study types, was used. The research participants were determined by the snowball sampling method, which is one of the purposeful sampling methods. After obtaining permission from the relevant institution by the researcher, the parents were determined and interviews were conducted. Afterwards, interviews were conducted with the participants, of whom the interviewees were references. Since the obtained data were duplicated, the study group was left with 18 parents, the study group was left with 18 parents, since there was repetition in the data obtained. The audio recordings and notes obtained as a result of 18 face-to-face interviews were analyzed with the MAXQDA program. According to the results of the research, it has been observed that the children of healthcare workers experience various fears due to their separation from their parents during the Covid-19 process, and each child experiences at least one type of fear.

Keywords: Childhood fears, Covid-19, Fear, Pandemic, Health worker.

GİRİŞ

2019 yılının aralık ayında Çin'in Wuhan Eyaleti'nde başlayan Covid-19 salgını, tüm dünyaya yayılarak küresel sorun haline gelmiştir. Yapılan araştırmalar sonucu bu vakaların hepsinin Wuhan deniz ürünleri pazarında toptancı olarak çalıştığı ya da bu pazarda bulunan bireyler olduğu belirlenmiştir (Adhikari vd., 2020; Guan vd., 2020). Çin'de başlayan ve tüm dünyayı etkisi altına alan bu salgın sosyal, siyasal, ekonomik ve psikolojik yönden hayatımıza etki etmiştir (Bozkurt, Zeybek ve Aşkın, 2020). Covid-19 salgını; bütün sektörleri etkisi altına aldığı gibi sağlık sektöründe de etkili olmuştur. Hastanelerde başta hemşire, doktor olmak üzere tüm sağlık personellerinin iş yükünün artmasına neden olmuştur (Duygulu, Açıl, Özdemir ve Erdat, 2020).

Covid-19 salgını bulaşıcı bir hastalık olduğu için, bireyler arası fiziksel temas azaltılarak, salgın durumu kontrol edilmeye çalışılmıştır (Bozkurt, 2020). Bu durumda sağlık personellerinin de birbirleri arasındaki sosyal mesafeye dikkat etmeleri önemli bir hal almıştır (Duygulu, Açıl, Özdemir ve Erdat, 2020). Sağlık çalışanları bu süreçte ağır ve uzun çalışma şartlarıyla karşılaşmışlardır. Aynı zamanda evlerinden ve ailelerinden uzak kalmışlardır. Bu durum fiziksel yorgunluk ve ağır psikolojik bir süreci beraberinde getirmiştir (Kang vd., 2020). Yaşanılan bu süreç, ister istemez sağlık çalışanlarının çocuklarını da etkilemiştir. (Holmes vd., 2020).

Holmes vd. (2020), Covid-19 bölümünde görev yapan sağlık çalışanları ve çocukları için Covid-19 olma riskinin daha fazla olduğunu ve çocukların ebeveynlerini kaybetme korkusu ile karşı karşıya kaldıklarını ifade etmektedir. Sağlık çalışanı olan ebeveynlerin yaşadığı stres, çocuklarının da korku düzeylerini etkilemiştir. Covid-19; çocukların ebeveynlerini kaybetme korkusu, rutinlerinden vazgeçmek zorunda kalması, sosyal yaşamdan uzaklaşması nedenleriyle çocukları olumsuz etkilemekte ve daha kırılgan hissetmelerine neden olmaktadır (Akoğlu ve Karaaslan, 2020).

Bazı dönemlerin, çocukların psikolojik ve fiziki gelişimi için kritik olduğu bilinmektedir. 4-6 yaş da içine alan okul öncesi dönem, kişiliğin oluşumu ve biçimlenmesinde, becerilerin kazanılmasında ve bu becerilerin gelişiminin sonraki dönemlere yansımada rol oynadığı için kritik dönem olarak nitelendirilir. Bu dönem, çocuğun eğitim yaşantısının yanı sıra sosyal ve duygusal gelişimini de etkiler. İhmal edilmemesi ve sistemli bir şekilde yönlendirilmesi gereken bir dönemdir (Arı, 2005). Korkunun tanımını yapmak gerekirse; canlıların hayal ettiği, tasarladığı, düşündüğü ve tehlike barındıran bir durum, kişi ya da nesne karşısında verilen ruhsal tepkidir (Köknel, 1995). Gençöz (1998), korkunun somut olarak açıklanmasında

zorlanıldığını, korkunun soyut düşüncelerden kaynaklandığını ifade eder. 3-4 yaş arasındaki çocuklarda hırsız, karanlık, dilenci, polis gibi kavramlara karşı korku durumu baskındır. 6 yaşında korku durumunun düzeyi artar ve hortlak, hayalet, cadı gibi soyut varlıklardan korkmaya başlar (Yörükoğlu, 2016).

Covid-19 sürecinde kaygı duyulan hususlardan birinin de hayvan teması olduğu düşünülmektedir. Hatta, nadirde olsa Covid-19 ile temaslı olan insanların, hayvanlara bazı enfeksiyonları bulaştırdığı görülmüştür (Türken ve Köse, 2020). Aslan (2020), Covid-19 süreciyle ilgili korunma yollarını değerlendirirken, insanlarla sosyal mesafeye uyulması gerektiği kadar hayvanlarla da uyulması gerektiğini belirtmiştir.

Covid-19 süreci, çocukları doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiştir. Bazı ebeveynlerin Covid-19 virüsüne karşı sergiledikleri olumsuz tavır ve tutumlar çocukların korku düzeylerinin artmasına sebep olmuştur. Sağlık çalışanlarının Covid-19 sebebiyle iş yükünün fazla olması, ruhsal çöküşlerinin olması gibi durumlar çocuklarını da psikolojik açıdan etkileyebilir (Şahin, Önal ve Hoşoğlu, 2021).

Bu çalışmada pandemi döneminde yoğun şartlarda çalışan sağlık çalışanlarının çocuklarının Covid-19 pandemisi sürecinde yaşadığı korku düzeyleri incelenmiştir. Bu çalışmanın çalışma grubu, okul öncesi döneminin içinde bulunan 4-6 yaş aralığını kapsamaktadır. Bu dönem; çocuklar için gelişimin hızlı olduğu, gelişimsel dönemlerin yoğun olduğu ve ilerideki yaşamı için kalıcı etkilerinin olacağı kritik bir dönemdir (Gülay, 2009). Bu sebeplerden dolayı kritik dönem olan 4-6 yaş grubunun Covid-19 sürecindeki korku düzeylerinin incelenmesinin önemli olduğu düşünülmüştür. 4-6 yaş çocuklarının Covid-19 salgınıyla ilgili korkuları bu çalışmanın konusu olmuştur.

GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırma Deseni

Araştırma, alan yazında nitel araştırma yöntemleri içerisinde yer alan durum çalışması deseni üzerine kurgulanmıştır. Nitel araştırma, nitel veri toplama yöntemlerinin uygulandığı, algıların ve olayların doğal bir şekilde gerçekçi biçimde ortaya çıkarılmasına yönelik nitel bir sürecin gözlemlendiği araştırma yöntemi olarak belirtilmektedir (Şimşek ve Yıldırım, 2011). Durum çalışması, belli bir düzenin işleyişini ve nasıl çalıştığını inceleyip, bilgi toplamak amacıyla çoklu veri toplama kullanarak, o düzenin işleyişini ayrıntılı inceleyen yaklaşımdır. (Subaşı ve Okumuş, 2017). Araştırmada, durum çalışması çeşitlerinden iç içe geçmiş tek durum deseni kullanılmıştır. İç içe geçmiş tek durum deseninde, temel bir durum bulunur ve bu durumun çoklu alt tabakaları bulunur (Yin, 2017). Araştırmada Covid-19 dönemi sağlık

çalışanlarının 4-6 yaş grubu çocuklarının korku düzeyi iki tabaka olan sağlık çalışanı ebeveynler ve çocuklar, durum çalışmasının alt birimlerini oluşturmuştur. Araştırmada çocukların korkularına odaklanılmasına rağmen ebeveynlerin dahil edilme nedeni ayrılık durumunda çocukların verdiği tepkileri birebir gözlemlene imkanlarının olması ve çocukları hakkında bilgi alınabilecek güvenilir gözlemciler olmalarıdır.

Çalışma Grubu

Araştırma katılımcıları amaçlı örneklem yöntemlerinden olan kartopu örneklem yöntemi ile belirlenmiştir. Kartopu yönteminde öncelikle bir katılımcıya ulaşılır sonra görüşme yapılan katılımcının referans olmasıyla diğer katılımcıya başvurulur (Şimşek ve Yıldırım, 2011). Araştırma sürecinin pandemi dönemine denk gelmesi nedeniyle ve katılımcıların net bir şekilde belirlenme imkanı olmaması nedeniyle başlangıçta bir katılımcı devam eden süreçte de referans edilen diğer katılımcılarla görüşmenin uygun olacağı düşüncesi ile kartopu örneklem yoluna gidilmiştir. Daha sonra görüşme yapılan katılımcıların referans olduğu katılımcılar ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerde tekrara düşüldüğü için çalışma grubu 18 ebeveynde bırakılmıştır. Çalışma grubunu 2021 yılı Covid-19 pandemisi sürecinde Kırşehir Eğitim ve Araştırma Hastanesinde çalışan ve 4-6 yaş grubunda çocuğu olan ebeveynler oluşturmaktadır.

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Veri toplama aracı olarak alan uzmanları yardımıyla hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılmıştır. Görüşme formu sistematik bir şekilde geliştirilmiştir. Görüşme formu oluşturma sürecinde ilk olarak alan yazında yer alan korkular ve çocukluk dönemi korkuları incelenmiştir. Daha sonra çocuk gelişimi alanında uzman bir akademisyen ve psikolojik danışmanlık ve rehberlik alanında bir uzman yardımıyla taslak görüşme soruları belirlenmiştir. Devam eden süreçte araştırma örnekleme uygun iki ebeveyn ile görüşme yapılarak formun pilot uygulaması gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulama sonrası iki soruda revizyona gidilmiştir. Görüşme formunda altı ana soru 11 sonda ve alternatif soruya yer verilmiştir. Araştırmada sonda ve alternatif sorulara fazla yer verilmesinin nedeni araştırma katılımcıları olan sağlık çalışanlarının eğitim düzeylerinde farklılıklar olmasıdır. Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının orta öğretim, ön lisans ve lisans alalarında eğitim aldığı görülmüştür. Oluşturulan formda ebeveynlerin çocuklarına yönelik gözlem ve yaşantıları ile kişisel pandemi deneyimlerine odaklanılmıştır.

Ebeveyn Görüşme Formu Soruları

1. Covid-19 sürecinde çocuğunuzdan ayrı kaldınız mı, kaldıysanız:

- Ayrı kaldığımız süreçte çocuğunuz herhangi bir korku (ayrılık, kaybetme, yalnız kalma) yaşadı mı?
- Çocuğunuz bu ayrılık sürecine fiziksel bir tepki (ağlama, vurma vb.) gösterdi mi?
- Çocuğunuzdan ayrı kaldıktan sonra tekrar bir araya geldiğinizde çocuğunuzun size karşı tavırları nasıldı?

2. Sizce Covid-19 sürecinin çocuğunuzun oyunları üzerinde bir etkisi oldu mu?

- Olumlu etkileri nelerdir?
- Olumsuz etkileri nelerdir?

3. Covid-19 sürecinde virüs bulaşma riski ile çocuklarınızın sokak hayvanlarıyla ilişkisinde kısıtlayıcı bir yaklaşım sergilediniz mi, sergilediyseniz:

- Bu kısıtlamalar nelerdi?
- Bu kısıtlamalar çocuğunuzda hayvanlara karşı herhangi bir korkuya sebep oldu mu?

4. Covid-19 sürecinde çocuğunuzun insanlar ile olan ilişkilerinde kısıtlayıcı bir yaklaşım sergilediniz mi, sergilediyseniz:

- Çocuğunuzun insanlara karşı sergilediği tutumlarda ne gibi değişiklikler oldu?
- Bu kısıtlamalar çocuğunuzda insanlara karşı herhangi bir korkuya sebep oldu mu?

5. Covid-19 sürecinde çocuğunuz dışarı çıkmak istedi mi, istediye;

- Bu duruma nasıl bir tutum sergilediniz?
- Sergilediğiniz tutum sonucunda çocuğunuzda herhangi bir mekana (park, hastane, kalabalık vb.) karşı korku oluştu mu, oluştuysa bu korkular nelerdir?

6. Covid-19 sürecinde çocuğunuzun sağlık çalışanlarına yönelik algısında herhangi bir korku oluştu mu, oluştuysa bu korkular nelerdir?

Görüşmeler yüz yüze gerçekleştirilmiştir. İlk olarak araştırma sorusuna uygun örneklem grubunda yer alan pandemi sürecinde görevli bir ebeveyn ile görüşülmüştür. Yapılan görüşme sonrasında ilk katılımcı tarafından refere edilen diğer katılımcılara ulaşılmıştır. Yapılan her görüşme öncesinde ebeveynlere görüşme soruları verilmiş, sonrasında ebeveynler tarafından belirlenen günlerde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme sorularının önceden verilme nedeni hem ebeveynlerin konu hakkında bir ön bilgiye sahip olmalarının istenmesi hem de pandemi nedeniyle görüşmelerin kısa tutulmaya çalışılmasıdır. Görüşmeler 10-15 dakika arasında sürmüştür. Görüşme sürecinde katılımcıların izinleri doğrultusunda ses kayıtları alınmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizi, içerik analizi yöntemi ile yapılmıştır. İçerik analizinde, benzer veriler bir tema içinde toplanır ve okuyucunun anlayabileceği tarzda yorum yapılır (Şimşek ve Yıldırım, 2011). Erişilen bulguların tema haline getirilmesiyle, mevcut durumun net olarak ortaya konulması sağlanmıştır.

Yapılan 18 yüz yüze görüşme sonucunda elde edilen ses kayıtları ve notlar MAXQDA programı üzerinde transkripsiyonu yapılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizi aşamasında, öncelikli olarak kodlar belirlenmiştir. Devam eden süreçte elde edilen kodlar kategoriler ve temalara ayrılmıştır. Temalaştırma sürecinde alan yazında yer alan korkular temel alınmıştır. Kodlama sürecinde iki araştırmacı iki kez bireysel kodlama, daha sonra ise birlikte kodlama yapmıştır. Kodlayıcılar arası uyumsuzluk durumunda kodlayıcılar birbirini ikna yoluna gitmiştir.

Çalışmanın Etik Yönü

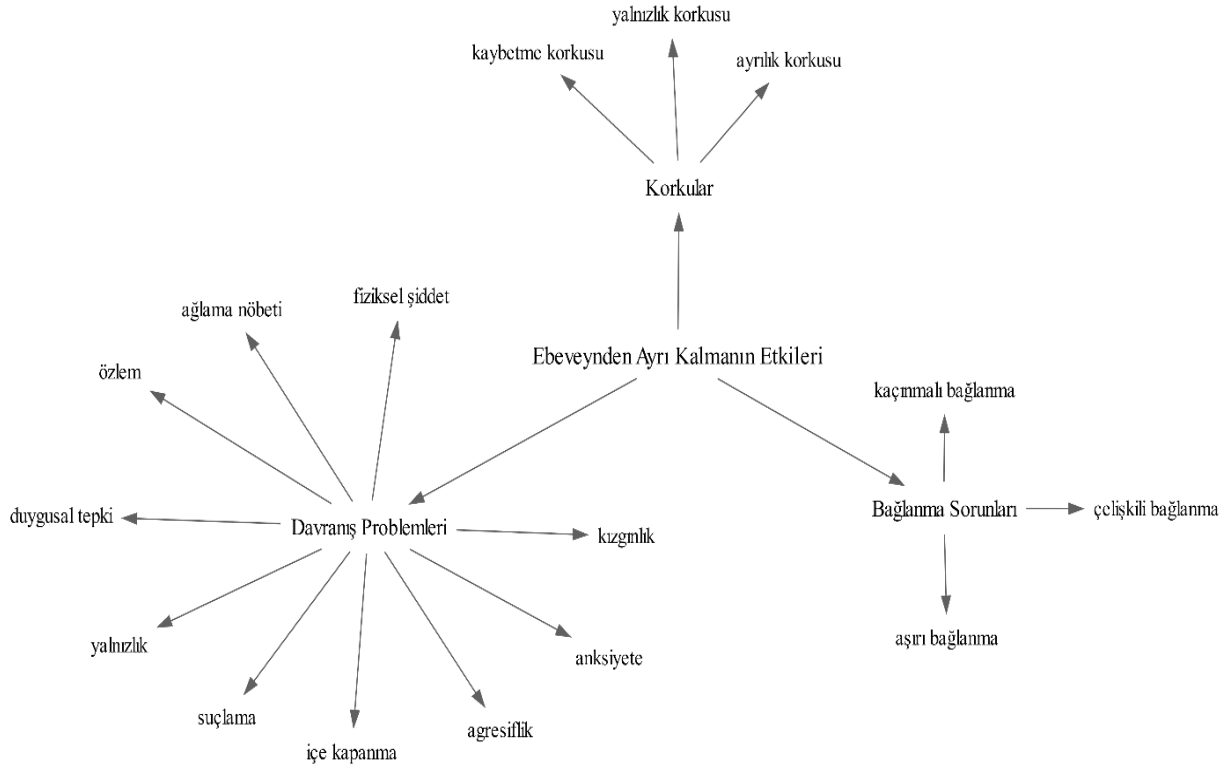
Araştırmanın uygulanabilmesi amacıyla Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan etik kurul izni (Toplantı Tarihi: 24.06.2021, Karar No: 2021/4/14), alınmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde, ebeveynlerin görüşme sorularına verdikleri cevaplardan yapılan analizler sonucunda ulaşılan bulgular yer almıştır. Bulgular araştırmanın amaçlarına uygun olacak şekilde altı başlıkta ele alınmıştır. Araştırma kapsamında ebeveyn görüşleri kod adlar kullanılarak verilmiştir. Örneğin araştırmaya katılan beşinci ebeveyn “E5” şeklinde kodlanmıştır.

Çocukların Covid-19 Sürecinde Korku Yaşama Durumlarına Yönelik Bulgular

Araştırmanın ana sorusu olan “Covid-19 sürecinde çocuğunuzdan ayrı kaldığınız süreçte çocuğunuz herhangi bir korku yaşadı mı? Çocuğunuz bu ayrılık sürecine fiziksel bir tepki gösterdi mi?” yönelik bulguları içermektedir. “Çocuğunuzdan ayrı kaldıktan sonra tekrar bir araya geldiğinizde çocuğunuzun size karşı tavırları nasıldı?” sorusuna cevap aranmıştır. Ebeveynlerle gerçekleştirilen görüşmelerin analizi sonucunda elde edilen bulgular Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Ebeveynden Ayrı Kalmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri

Ebeveynden ayrı kalmanın etkileri üç kategoride toplanmıştır. Bu kategoriler davranış problemleri, korkular ve bağlanma sorunlarıdır. Ebeveynlerin bu soruya yönelik cevaplarında çocukların yalnızlık, kaybetme ve ayrılık korkusu yaşadıkları saptanmış, bu korkulardan ise en çok ayrılık korkusu yaşadıkları görülmüştür. Bu kapsamda ebeveynlerin yanıtlarından bazı örnekler aşağıda yer almaktadır.

E2 “Yalnız kalma korkusu yaşad. Ağladı. Tekrar ayrı kalacağımız korkusunu hareketleri ile belli etti ve kırılmalı bir tavır sergiledi.”

E7 “Evet yaşad. Belli süre yalnız kaldı. Sürekli anne gitme benle kal seni çok özledim falan diyor çocuğum. Bir şeyler isterken ağlama krizleri bana ve babasına vurdu durdu. Başta biraz soğuktu. Alışması zaman aldı.”

Bazı çocuklar da aşırı bağlanma sorunları görülmüştür. Aşağıda ebeveynlerden alınmış ifadeler yer verilmiştir:

E12 “Anksiyete yaşad, ayrılık korkusu yaşad. Ağlaması oluyor. Aşırı derece de bağımlılık, yalnız kalmak istememe.”

E14 “Evet oldu. Kaybetme, yalnız kalma korkuları oldu. Ağlama çok oldu, hırçın davranışları oldu. Odada tek başına kalmama, yanımda uyuma.”

E18. “*Kaybetme ve ayrılık korkusu. Zaman geçmesine rağmen hala beni kaybetme korkusu yaşıyor. İşe gidip ayrı kalmamız bile ona uzun bir ayrılık gibi geliyor. Anne gitme diyor.*”

Bu soruya verilen cevaplar incelendiğinde genel olarak bu süreçte çocukların ebeveyninden ayrı kalmak ve onların evden uzakta olmaları konusunda endişe ve korkuları olduğu görülmektedir. Ağlama, vurma şeklinde fiziksel hırçın tepkiler görülmektedir. Ebeveynin eve geri dönmesine rağmen çocuğun korkuları bitmemiş hala kaybetme korkusu yaşamaktadır, bu yüzden de ebeveynin uzaklaşmasını istememektedir. İşe gitmesi dahi çocuğu huzursuz etmektedir.

Covid-19 Sürecinin Çocukların Oyunları Üzerine Etkisine Yönelik Bulgular

Araştırmanın birinci alt sorusu olan “Covid-19 sürecinin çocuğunuzun oyunları üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri nelerdir?” yönelik bulguları içermektedir. Ebeveynlerle gerçekleştirilen görüşmelerin analizi sonucunda elde edilen bulgular Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2. Covid-19’un Çocuğun Oyunları Üzerine Etkileri

Covid-19 sürecinde çocukların yaşadıkları korkuları oyuna aktardıkları görülmüştür. Aşağıda ebeveynlerden alınmış ifadelere yer verilmiştir:

E17 “*Evet sürekli oyunlarında evcilik oynarken anneyi sürekli çocuğunu terk eden biri olarak oynadı. O ayrı kaldığımız dönemi oyunlarında tekrar tekrar yaşadı.*”

E7 “*Oldu. Resim çizerken maskeli kapalı alanlarda kaldığına dair resimler çizdi.*”

Elde edilen verilere göre çocukların oyuna Covid-19’u aktarımı genellikle olumsuz olmuştur. Beş çocukta asosyallik, iki çocukta sosyal ilişkilerde bozulma ve iki çocukta dışlanma durumu yaşandığı görülmektedir. Çocukların oyunlarına yansıttıkları korkuların Covid-19 korkusu ve ölüm korkusu olduğu görülmektedir.

E14 “*Oldu. Arkadaşları ile çok iç içe girmeden hastalık bulaşacak diye mesafeli oyunlar oynadılar. Ev içinde oyuncakları ile çok oynadı. Arkadaşlarıyla bir araya geldiklerinde oyun kuramayıp anlayamıyordu.*”

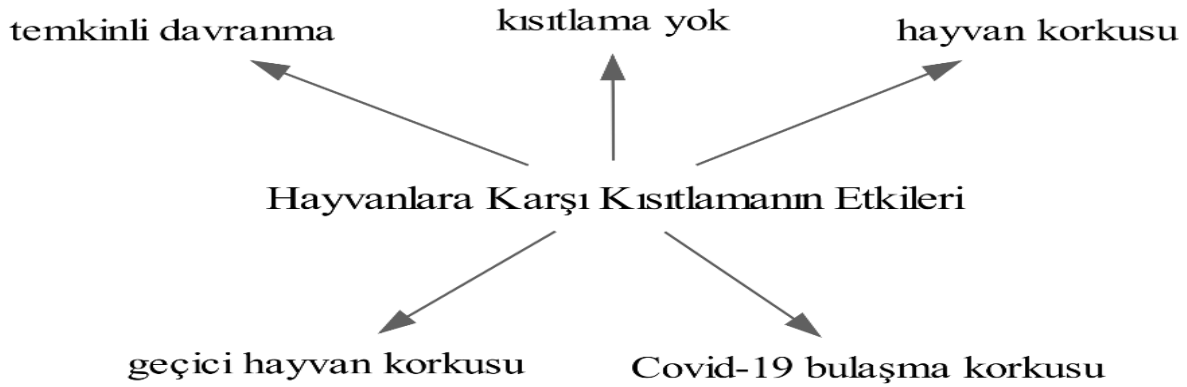
E10 “*Elbette artık arkadaşlarını sürekli ellerini yıkamadıkları için şikayet ediyor. Bence hiçbir olumlu katkısı olmadı. Çocuğum hem ruhsal hem fiziksel çok yıprandı.*”

E15 “*Paylaşımın azalması ve daha bencil olması.*”

Bir çocukta arkadaşlarını şikayet etme davranışı başlamış. Çocukta hijyen konusunda herkese karşı olumsuz bir önyargı oluşmuş. Fiziksel ve ruhsal yıpranmalara neden olmuştur.

Çocuklara Covid-19 Sürecinde Hayvanlar Konusunda Yapılan Kısıtlamaların Etkilerine Yönelik Bulgular

Araştırmanın ikinci alt sorusu olan “Covid-19 sürecinde virüs bulaşma riski ile çocuklarınızın sokak hayvanlarıyla ilişkisinde kısıtlayıcı bir yaklaşım sergilediniz mi, sergilediyse bu kısıtlamalar nelerdi? Bu kısıtlamalar çocuğunuzda hayvanlara karşı herhangi bir korkuya sebep oldu mu?” yönelik bulguları içermektedir. Ebeveynlerle gerçekleştirilen görüşmelerin analizi sonucunda elde edilen bulgular Şekil 3’te gösterilmiştir.

Şekil 3. Covid-19 Sürecinde Hayvanlara Karşı Kısıtlamanın Etkileri

E7 “*Oldu. Onlara dokunmaması konusunda pis, kirli olduğuna dair kısıtlamaları oldu. Daha sonrasında yaklaşmadı hayvanlara böcek var anne, pis bunlar anne diyerek uzak durdu.*”

E10 “*Sergilemedim. Hayvanları çok seviyorlar kendi hallerine bıraktım. Oynadılar.*”

E14 “*Kediye, köpeğe dokunmaması. Oldu virüs bulaşacak korkusu oldu*”

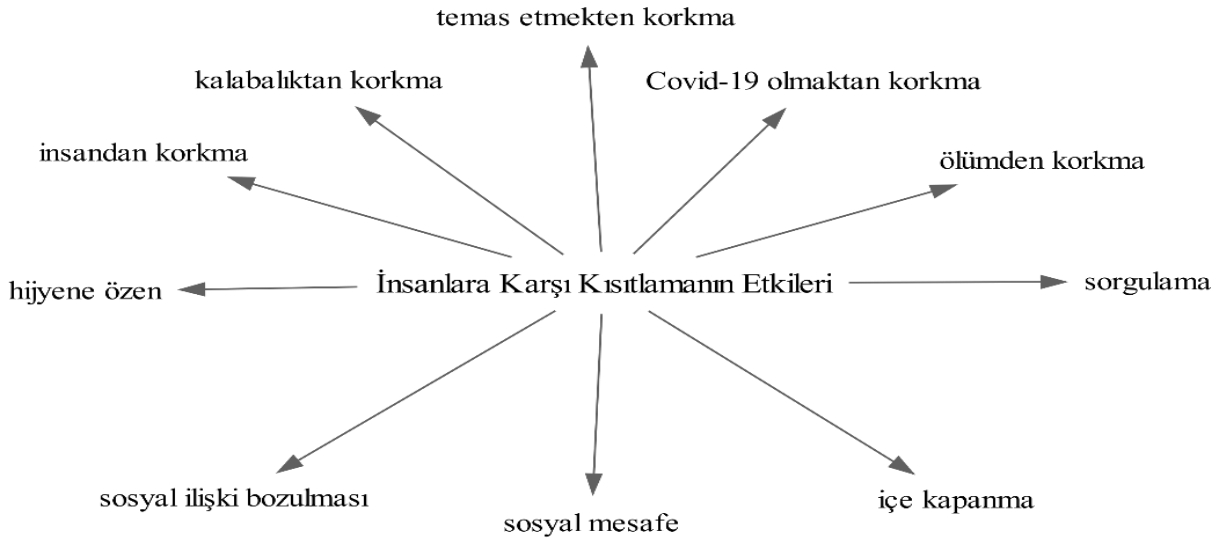
E18 “*Hayvanlara temas ettikten sonra elini yüzüne filan değmemesini hemen elini yıkamasını söyledim sadece. Hafif bir kısıtlamam oldu. Hayır olmadı virüs bulaşabileceğini anlattığımda anladı zaten.*”

Hayvanların taşıyıcı olma durumları bilinmediği için çocuklar üzerinde bir takım kısıtlamalar yapılmıştır. Bazı ebeveynler çocuklar üzerinde farklı tutumları sergilemiştir.

Görüşme yapılan dokuz ebeveyn çocukların hayvanlara karşı tutumlarında temkinli olmalarını istemiştir. Hayvanlara karşı kısıtlama koymayan üç ebeveyn vardır. Covid-19 korkusu yaşayan aile sayısı 1 tanedir. Diğerleri hijyen sebepleri dolayısıyla çocuklarını hayvanlardan uzak tutması için çaba göstermiştir. Bunun sonucunda ise bazı çocuklarda geçici (üç) bazı çocuklarda kalıcı (bir) hayvan korkusu gelişmiştir.

Çocuklara Covid-19 Sürecinde İnsanlar Konusunda Yapılan Kısıtlamaların Etkilerine Yönelik Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt sorusu olan “Covid-19 sürecinde çocuğunuzun insanlar ile olan ilişkilerinde kısıtlayıcı bir yaklaşım sergilediniz mi, sergilediyse: Çocuğunuzun insanlara karşı sergilediği tutumlarda ne gibi değişiklikler oldu? Bu kısıtlamalar çocuğunuzda insanlara karşı herhangi bir korkuya sebep oldu mu?” yönelik cevap aranmıştır. Ebeveynlerle gerçekleştirilen görüşmelerin analizi sonucunda elde edilen bulgular Şekil 4’te gösterilmiştir.

Şekil 4. Covid-19 Sürecinde İnsanlara Karşı Kısıtlamanın Çocuk Üzerindeki Etkileri

E2 “İnsanların şefkat gösterme davranışlarına tepki gösterdi. Kendisini sevdirmede. Hediye kabul etmedi. İkrâm kabul etmedi. İnsanlardan uzak kalma zorunluluğu korkuya sebep oldu.”

E3 “Sergiledik virüsten dolayı uzak durmasını söyledik. Oldu sosyal ilişkileri bozuldu.”

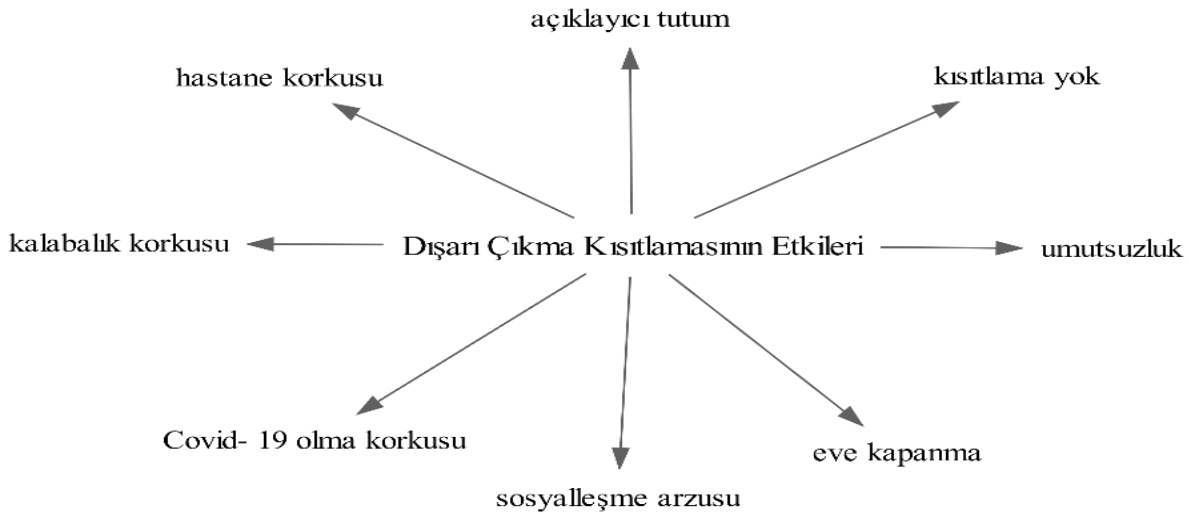
E7 “Paylaşmayı bıraktı. Evimize gelen diğer insanlar ve çocuklarla herhangi bir eşyayı, yiyecek olsun paylaşımında bulunmadı. İnsanlar ona zarar verecekmiş gibi uzaklaştı içine kapandı.”

E15 “İnsanlardan uzak ve insanlara karşı tavırlıydı. Toplum içine giremedi. İnsanlara yaklaşırsa hastalık kapıp ölmekten korktu.”

Çocuklar sosyal ilişkilerinde kısıtlamalara maruz kalmıştır. İnsanlardan uzaklaşması ve/veya dokunmamasını söyleyen dokuz ebeveyn bulunmaktadır. Bu kısıtlamalar çocukları etkilemiş ve iki ebeveyn çocuklarında sosyal ilişkisinin bozulduğunu belirtmiştir. Bir ebeveyn ise çocuğunda Covid-19 süreci sırasında içe kapanma olduğunu belirtmiştir. Bu kısıtlamalar çocuklarda insandan (beş), kalabalıktan (üç), temas etmekten (dört), Covid-19 olmaktan (üç) ve ölümden korkmalarına (bir) neden olmuştur. Çocukların sosyal dolayısıyla duygusal yönden etkilendikleri saptanmıştır.

Çocuklara Covid-19 Sürecinde Dışarı Çıkma Konusunda Yapılan Kısıtlamaların Etkilerine Yönelik Bulgular

Araştırmanın dördüncü alt sorusu olan “Covid-19 sürecinde çocuğunuz dışarı çıkmak istedi mi, istediye; bu duruma nasıl bir tutum sergilediniz? Sergilediğiniz tutum sonucunda çocuğunuzda herhangi bir mekana karşı korku oluştu mu, oluştuysa bu korkular nelerdir?” yönelik bulguları içermektedir. Ebeveynlerle gerçekleştirilen görüşmelerin analizi sonucunda elde edilen bulgular Şekil 5’te gösterilmiştir.

Şekil 5. Covid-19 Sürecinde Dışarı Çıkma Kısıtlamasının Çocuklar Üzerindeki Etkileri

Çocuklarda mekânsal olarak hastane ve kalabalık ortamlara karşı korku oluştuğu görülmüştür. Bunların sebebinin ise Covid-19 olma korkusu olduğu tespit edilmiştir.

E4 “*Olumsuz tepki gösterdim korumak amaçlı mümkün olduğunca izole etmeye çalıştım. Kalabalık ve hastane ortamına karşı korku oluştu.*”

E6 “*Çıkmak istedi çocuktur tabi ki ister dedim. B) Kalabalık her mekana girmekten endişe ediyor, bir yandan da çocuklarla oynamak istiyor.*”

18 ebeveyninden sadece iki ebeveyn kısıtlamaya gitmemiştir. Aşağıda ebeveynlerden alınmış ifadeler yer verilmiştir:

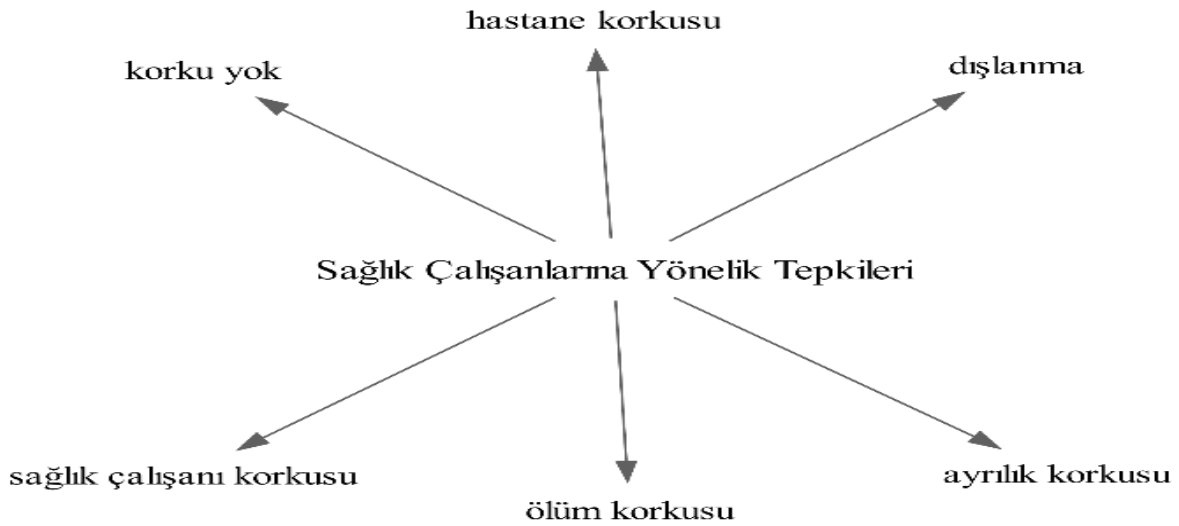
E18 “İnsanlardan uzak doğayla iç içe olabileceği ortamları tercih ettim. Kapalı ortamları başlangıçta tercih etmedim. Kısıtlamam çok olmadığı için olmadığını düşünüyorum.”

E17 “Ülke kurallarının da el verdiği sürece çıkmasına izin verdik. Anneannesiyle kaldığı için aktif hayatına devam etmesine izin verdik.”

Kısıtlamalar bazı çocuklarda (iki) sosyalleşme arzusunu arttırmıştır. Geleceğe karşı umutsuzluk (bir) oluştuğu görülmüştür. Dört ebeveyn açıklama yaparak durumu anlattıklarını belirtmelerine rağmen yine de çocuklar da korku oluştuğunu söylemişlerdir.

Çocukların Covid-19 Sürecinde Sağlık Çalışanlarına Karşı Tepkilerine Yönelik Bulgular

Araştırmanın beşinci alt sorusu olan “Covid-19 sürecinde çocuğunuzun sağlık çalışanlarına yönelik algısında herhangi bir korku oluştu mu, oluştuysa bu korkular nelerdir?” yönelik bulguları içermektedir. Ebeveynlerle gerçekleştirilen görüşmelerin analizi sonucunda elde edilen bulgular Şekil 6’da gösterilmiştir.

Şekil 6. Covid-19 Sürecinin Çocukların Sağlık Çalışanlarına Yönelik Tepkisine Etkisi

Ebeveynlerin hastane çalışanı olması sebebiyle bir çocukta dışlanma yaşandığı görülmüştür. altı çocukta sağlık çalışanı korkusu oluştuğu, diğer çocukların ise birinde ölüm korkusu, birinde ayrılık korkusu, ikisinde ise hastane korkusu yaşandığı görülmüştür.

E3 “Hastane ve hemşire fobisi oluştu.”

E4 “Sağlıkçı ebeveyne sahip olduğu için dışlandı bu sebepten dolayı sağlık çalışanlarına karşı korku duymaya başladı.”

E17 “Oluşturdu. Korkularını sadece sağlık çalışanlarına yönelik yaşadı. Önlüklü kişilerden uzak durdu. Bana formaylayken sarılmadı.”

Yedi ebeveyn çocuklarında sağlık çalışanlarına karşı herhangi bir korku oluşmadığını belirtmiştir. Aşağıda ebeveynlerden alınmış ifadelere yer verilmiştir:

E18 “Covid sürecini sağlık çalışanlarına bağlamadan oyunlarla geçirmesini sağladım o yüzden bir korkusu oluşmadı.”

E12 “Hayır, kendim sağlık çalışanı olduğum için gelişmedi.”

Şekil 7. Korkular-Kod Bulutu

Çalışma kapsamında içerik analizine en fazla odaklanılan konunun Covid-19 sürecinde çocukların yaşadığı korku çeşitleri olduğu görülmektedir. Araştırmanın genelinden ortaya çıkan sonuçlara göre Şekil 7’de sunulan kod bulutunda frekansı en yüksek olan korku çeşidinin ayrılık korkusu olduğu görülmektedir. İkinci en yüksek frekans ise sağlık çalışanı korkusu olduğu görülmektedir.

TARTIŞMA

Bu çalışmada 4-6 yaş grubu sağlık çalışanı çocuklarının Covid-19 sürecinde yaşadıkları korku düzeyleri ebeveyn görüşleri doğrultusunda incelenmiştir. Annelerin, bu süreçte çocuklarının yaşadığı korku çeşitlerine, ayrılığa karşı verdikleri tepkilere, yapılan kısıtlamaların çocukları nasıl etkilediğine yönelik sorulara verdikleri cevaplar incelenmiştir.

Bulgular sonucunda sağlık çalışanları çocuklarının bu dönemde en çok ayrılık korkusu yaşadığı görülmüştür. Bunun sebebinin ise Covid-19 dolayısıyla çocukların ebeveynlerinden ayrı kalmaları olduğu düşünülmektedir. Kins ve diğerlerine (2013) göre çocuğun ayrılık korkusunun arka planında, ebeveynin çocuktan ayrılması, başka bir yere gitmesi durumunun olmasıdır bu da çalışmadaki görüşü desteklemektedir.

Covid-19 sürecinde ebeveyn stresinin, çocuklarının duygu ve davranışlarında belirtilerin görülmesinde etkili olduğu bulgular arasındadır. Zabcıl ve Karadeniz (2021) tarafından yapılan araştırmada hafif düzeyde anksiyetesi olan ebeveynlerle karşılaştırıldığında, orta veya yüksek anksiyetesi olan ebeveynlerin çocuklarının endişe düzeylerinin daha yüksek düzeyde olduğu saptanmıştır. Şahin, Önal ve Hoşoğlu (2021) tarafından yapılan çalışma da Covid-19 salgınının çocuklar üzerindeki etkilerine dikkat edildiğinde, çocukların fiziksel ve ruhsal yönden

deneyimlerinin ailelerinden farklı değerlendirilemeyeceği belirtilmiştir. Bu yönlerden araştırma bulgularının alan yazın ile örtüştüğü düşünülmektedir.

Yapılan görüşmeler de çocukların bağlanma sorunları yaşadığı görülmüştür. Beş çocukta ayrılık sonrası ebeveynine karşı aşırı bağlanma gösterdiği görülmüştür. Bunun sonucu olarak çocuğun ayrı kalma sürecinin bitiminde anne-babasına çok düşkün olduğu, yanından hiç ayrılmak istemediği sonucuna ulaşılmıştır. Bunun nedeni olarak çocuğun ebeveyninin kendisini tekrardan yalnız bırakacağı korkusu olduğu düşünülmektedir. Soysal vd. (2009) tarafından yapılan çalışma da güvensiz bağlanma yaşayan çocuklar ebeveynlerinden ayrı kaldıklarında kaygılı ve huzursuz olurlar, bir araya geldiklerinde ise anneye çok düşkün olan çocuklar ayrılık anksiyetesi yaşarlar. Hetherington ve Parke (1978)'nin yaptığı çalışma da okul öncesi çocukların çoğunun, anne ve babasının ayrılmasına ve boşanmasına, ayrı kalmaya karşı anne ve babaya vurma, anne ve babaya aşırı düşkünlük gösterme gibi davranışlar göstermektedirler.

İki çocukta kaçınılmalı bağlanma görülmüştür. Bu çocuklar da bu ayrılık sürecinden ebeveynini sorumlu tutup ona karşı kızgınlık duyup hırçın tepkiler gösteren çocuklardır. Bowbly'nin (2012) yapmış olduğu çalışmada çocukların ebeveynlerinden ayrı kaldıklarında davranışları incelendiğinde; bazı çocuklarda ağlama, bazılarında ise, anne geri dönse bile, ondan uzak durma davranışları gözlemlenmiştir. Bu sonucun yürütülen çalışmanın bulgusunu destekler nitelikte olduğu düşünülmektedir.

Ayrılık sürecinde yaşanan bu korkular; sağlık çalışanı çocuklarında davranış problemlerine neden olmuştur. Üç çocuğun ebeveynlerine ve eşyalara fiziksel şiddet uyguladığı görülmüştür. Wagner (2020) tarafından yapılan çalışmada ebeveynlerin Covid-19 sürecinde ruhsal açıdan yaşadıkları durumlar, çocuklarını depresyon, anksiyete ve çeşitli psikolojik problemler yönünden etkileyebileceği görülmüştür. Yıldız ve Bektaş (2021) tarafından yapılan çalışmada Covid 19 pandemisinin ortaya çıkmasıyla çocuklar da hastalık korkusu ve kısıtlayıcı tedbirlerin yansıttığı olumsuz etkilerin çocukta hırçın davranışlara ve sebepsiz ağlamalara neden olduğu belirtilmiştir. Bu açıdan araştırma bulgularının alan yazın ile örtüştüğü düşünülmektedir.

Covid-19 sürecinin sağlık çalışanı çocuklarının sosyal yaşantılarına da zararı olmuştur. Oyun kuramama, arkadaşları ile iletişim kuramama gibi problemler yaşadığı belirlenmiştir. Bunun nedeninin ise kısıtlamalar sonucunda sosyal çevreden uzak kalmaları olduğu düşünülmektedir. Jiao vd. (2020) tarafından Covid-19 pandemisinde çocuklarda duygusal ve davranışsal bozukluklar ile ilgili yapılan çalışmada belirgin düzeyde ani duygu değişimlerinin yaşandığını, sosyal ilişkilerde de bozulmaların görüldüğünü belirtilmektedir. Bu araştırmanın çalışma bulgularını destekler nitelikte olduğu düşünülmektedir.

Bir ebeveyn çocuğunun Covid-19 sebebi ile yaşadıkları ayrılık sürecini devamlı oyunlarına yansıttığını ve tekrar tekrar yaşadığını belirtmiştir. Bununla birlikte bir ebeveyn ise çocuğunun bu süreci çizdiği resimlere yansıttığını belirtmiştir. Bu yansıtmanın kaynağının ise ölüm korkusu ve Covid-19 korkusu olduğu düşünülmektedir. Erkmen (1996) yaptığı çalışmada çocukların resimlerinde bize sadece bir resim örneği değil, resmin dışında bilgiler de sağladığını ifade etmiştir. Olaylar konusundaki duygu, düşünce ve görüşlerini belirtmektedirler. Bu çalışma da araştırma bulgusunu destekler niteliktedir.

Covid-19 sürecinde çocukların evden çıkamama, sosyal çevresinin olmaması nedeniyle teknoloji ile etkileşiminin yoğunlaştığı, problemler teknoloji kullanımının görüldüğü belirtilmiştir. Başaran ve Aksoy'un (2020) yaptığı çalışmada pandemi sürecinde, evden çıkamamanın getirdiği teknoloji bağımlılığının gelişebileceği belirtilmiştir. Bu araştırmanın da çalışma bulgusunu destekler nitelikte olduğu düşünülmektedir.

Ebeveynler bu süreçte çocuklarını hayvanlardan bulaşacak virüslere karşı korumak amacıyla bazı tedbirler almışlardır. Çünkü Covid-19, develer, yarasalar, misk kedileri, fareler, köpekler ve kediler gibi bazı memelilerde bulunmaktadır (Su ve Wong ve Shi, 2016). Bu sebeple çocuklarda, hayvanlara karşı korku durumu oluşmaktadır.

Ebeveynler çocuklarını korumak amacıyla kalabalık alanlardan uzak tutmuştur. Kısıtlayıcı tedbirler toplum sağlığı için yapılırsa bile çocuklar üzerinde kalabalıktan korkma, sosyal fobi, insanlarla temastan kaçınma gibi geri bildirimlere sebep olmuştur. (M. Erol ve A. Erol, 2020), yaptığı çalışmada Covid-19 sürecinin çocuklarda arkadaşlık ilişkileri üzerinde etkili olduğunu, sosyalleşmeyi kısıtladığını ve özlem duygusunun arttığını belirtmiştir. Bu araştırma da çalışma bulgularını desteklemektedir.

Yapılan araştırmaya göre, dışarı çıkma konusundaki kısıtlayıcı tedbirlerin çocukların büyük çoğunluğunda hastane, kalabalık ve Covid-19 olma korkusuna neden olduğu saptanmıştır. Bunun sebebinin Covid-19 sürecinde hastanelerin Covid-19 ile mücadele merkezi olması ile ilişkili olduğu ve Covid-19'un insan hayatını tehlikeye atması olduğu düşünülmektedir. Doğan ve Düzel'in (2020) Covid-19 korku-kaygı düzeyleri ile ilgili yaptıkları çalışmada bulgular çerçevesinde ebeveynlerin ailelerine yönelik endişeleri ve kalabalık ortamlarda bulunmaktan duydukları korkunun sebebi, virüsün bulaşma hızı ve bulaşma yolu bakımından taşıdığı endişe olarak değerlendirmişlerdir.

Ebeveynlerin Covid-19 sürecinde dışarı çıkma istekleri ile ilgili çocuklarına karşı tutumlarına bakıldığında 12 ebeveynin durumu açıklayarak kısıtlayıcı tutum sergilediği, dört ebeveynin açıklayıcı tutum sergilediği ve iki ebeveynin kısıtlama yapmadığı görülmüştür. Açıklayıcı tutum sergileyen ebeveynlerin çocuklarında sağlık çalışanına karşı bir korku

oluşmadığı saptanmıştır. Alexander ve diğerlerinin (2001) yaptıkları çalışmada açıklayıcı tutum sergileyen ebeveynlerinin çocuklarının zorluklarla esnek bir şekilde baş ettiğini ifade etmişlerdir. Bu araştırmanın da çalışmanın bulgularını destekler nitelikte olduğu düşünülmektedir.

Çocuklardan bir tanesinin ebeveyni çocuğunun sosyal ortamda dışlanma yaşadığını, bunun nedeninin ise sağlık çalışanı çocuğu olması olduğunu belirtmiştir. Bunun sebebinin sosyal ortamda bulunan diğer çocuklar da Covid-19 olmaktan korktukları için ebeveyni sağlık çalışanı olan çocuklarla sosyal etkileşimde bulunmak istememeleri olduğu düşünülmüştür. Bhanot ve diğerlerinin (2021) yaptığı çalışmada virüs kaynağı olarak görülen kişiler yaşama tehdit olarak görüldüğünden dışlanmaya maruz kalmaktadırlar. Bu araştırma da çalışma bulgularını destekler niteliktedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma bulguları incelendiğinde sağlık çalışanı çocuklarının Covid-19 sürecinde ebeveynlerinin sağlık çalışanı olması ve ayrı kalmaları nedeni ile ayrılık korkusu, yalnızlık korkusu, hastane korkusu, sağlık çalışanı korkusu, kaybetme korkusu, insan korkusu, hayvan korkusu, temas korkusu, kalabalık korkusu, Covid-19 korkusu gibi korkular yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Korku çeşitlerinden hiçbirisini yaşamayan çocuğa rastlanmamıştır. Çocuklardan her biri mutlaka bir korku çeşidi yaşamıştır. Ayrılık korkusu yaşayan çocukların sayısının daha fazla olduğu görülmüştür. Bunun nedeninin ise pandemi nedeniyle ebeveyninden ayrı kalması olduğu düşünülmektedir. Ayrılık korkusu beraberinde yalnızlık korkusu, kaybetme korkusunu da getirmiştir. Ebeveynlerin yaptığı dışarı çıkma kısıtlamaları, hayvanlara karşı kısıtlama, insanlara karşı kısıtlama çocukların sosyalleşmesini etkilemiş ve çocuklarda kalabalık korkusuna, temas korkusuna, Covid-19 korkusuna, insan korkusuna, hayvan korkusuna neden olmuştur.

Bu araştırmanın sonuçları göz önüne alındığında şu önerilerde bulunulabilir:

Elde edilen sonuçlarda çocukların Covid-19 sürecinden etkilendikleri, bu etkilerin çevresel etmenlere bağlı olduğu ve ebeveynlerin Covid-19 sürecinde yoğun çalışma temposundan dolayı bu çevresel etmenleri indirgeyemediği görülmüştür. Bunu önlemek ya da desteklemek için ebeveynlere ve Covid-19 sürecinde yoğun çalışan ebeveynlere çocuklarıyla daha verimli vakit geçirmeleri için eğitimler verilebilir. Covid-19 sürecinde çocukların kısıtlamalar nedeniyle sosyalleşmesi azalmıştır. Çocuklar için Covid-19 kurallarına uygun şekilde arkadaşları ile bir arada olabilecekleri etkinlikler düzenlenebilir. Bu süreçte çocuğun ebeveynleriyle geçirdiği süre azalmıştır. Bunun yansıması olarak çocukta yalnızlık korkusu

oluştugu görülmüştür. Bunun için çocuklarla vakit geçiren ebeveynlerin daha hassas ve dikkatli olması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Adhikari, S. P., Menwu, Y. J., Mao, Y. P., Ye, R. X., Wang, Q. Z. ve Sun, C. (2020). Epidemiology, Causes, clinical manifestation and diagnosis, prevention and control of coronavirus disease (COVID-19) During the early outbreak period: A scoping review. *Infect Dis Poverty*, 17, 9(1), 29-36. doi: 10.1186/s40249-020-00646-x
- Akoğlu, G. ve Karaaslan, B. T. (2020). Covid-19 ve izolasyon sürecinin çocuklar üzerindeki olası psikososyal etkileri. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 99-103.
- Alexander, R., Feeney, J., Hohaus, L. ve Noller, P. (2001). Attachment style and coping resources as predictors of coping strategies in the transition to parenthood. *Personal Relationships*, 8(2), 137-152.
- Arı, M. (2005). *Türkiye'de erken çocukluk eğitimi ve kalitenin önemi, erken çocuklukta gelişim ve eğitimde yeni yaklaşımlar*. İstanbul: Morpa Yayınları.
- Aslan, R. (2020). Koruyucu hekimlik ve Covid-19. *Ayrıntı Dergisi*, 8(89), 35-41.
- Başaran, M. ve Aksoy, A. B. (2020). Anne-babaların korona-virüs (COVID-19) salgını sürecinde aile yaşantılarına ilişkin görüşleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 71(13), 668-678.
- Bhanot D, Singh T, Verma S. K. ve Sharad S (2021). Stigma and Discrimination During COVID-19 Pandemic. *Front. Public Health*, 8, 577018. doi: 10.3389/fpubh.2020.577018.
- Bowlby J. (2012). *Güvenli bir dayanak*. S. Güneri (Çev.). İstanbul: Psikoterapi Enstitüsü Yayınları
- Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemisi sırasında ilköğretim öğrencilerinin uzaktan eğitime yönelik imge ve algıları: Bir metafor analizi. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 1-23.
- Bozkurt, Y, Zeybek, Z. ve Aşkın, R. (2020). Covid-19 pandemisi: Psikolojik etkileri ve terapötik müdahaleler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 304-318.
- Doğan, M. M. ve Düzel, B. (2020). Covid-19 özelinde korku-kaygı düzeyleri. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 739-752.
- Duygulu, S, Açıl, S. B, Özdemir, E. K. ve Erdat, Y. (2020). Covid-19 salgını: Yönetici hemşirelerin rol ve sorumlulukları. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 7 (Özel Sayı), 34-46.
- Erkmen, N. (1996). *Çağdaş bir ders kitabı nasıl olmalı? Ders kitabını mükemmel yapan nitelikler*. Ankara: Türk-Alman Kültür İşleri Kurulu Yayını.
- Erol, M. ve Erol, A. (2020). Koronavirüs pandemisi sürecinde ebeveynleri gözünden ilköğretim öğrencileri. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1), 529-551.
- Gençöz, T. (1998). Korku: Sebepleri, sonuçları ve baş etme yolları. *Kriz Dergisi*, 6(2), 9-16.
- Guan, W. J., Ni, Z. Y., Hu, Y., Liang, W. H., Ou, C. Q., He, J. X., ... Zhong, N. S. (2020). Clinical characteristics of coronavirus disease 2019 in China. *New England Journal of Medicine*, 382(18), 1708-1720.
- Gülây, H. (2009). Okul öncesi dönemde akran ilişkileri. *Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(22), 82-93.
- Hetherington, E. M. ve Parke, D. R. (1978). *Child Psychology a Contemporary Viewpoint*. Mc. Graw HB: New York.

- Holmes, E. A., O'Connor, R. C., Perry, V. H., Tracey, I., Wessely, S., Arseneault, L., ...Ford, T. (2020). Multidisciplinary research priorities for the COVID-19 pandemic: A call for action for mental health science. *The Lancet Psychiatry*.
- Jlao, W. Y., Wang, L. N., Liu, J., Feng Fang, S., Jiao, F. Y., Pettoello-Mantovani, M., ... Somekh, E. (2020). Behavioral and emotional disorders in children during the COVID-19. Epidemic. *J Pediatr: Elsevier Public Health Emergency Collection*. (Çevrim içi yayın) DOI: 10.1016/j.jpeds.2020.03.013.
- Kang, L., Li, Y., Hu, S., Chen, M., Yang, C., Yang, B. X., ...Chen, J. (2020). The mental health of medical workers in Wuhan, China dealing with the 2019 novel coronavirus. *The Lancet Psychiatry*, 7(3), e14.
- Kins, E., Soenens, B. ve Beyers, W. (2013). Separation anxiety in families with emerging adults. *Journal of Family Psychology*, 27(3), 495–505.
- Köknel, Ö. (1995), *Korkular, takıntılar, saplantılar*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Soysal, A. Ş., Özçelik, A., Arhan, E., İşeri, E. ve Gücüyener, K. (2009). Bir olgu sunumu eşliğinde tepkisel bağlanma bozukluğunun gözden geçirilmesi. *Türkiye Klinikleri Pediatri Dergisi*, 18, 248-252.
- Su, S., Wong, G. ve Shi, W. (2016), Epidemiology, genetic recombination, and pathogenesis of coronaviruses. *Trends Microbiol*, 24, 490–502.
- Subaşı, M. ve Okumuş, K. (2017). Bir araştırma yöntemi olarak durum çalışması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 419-426.
- Şahin, B., Önal, B. S. ve Hoşoğlu, E. (2021). COVID-19 geçirmiş sağlık çalışanlarının çocuklarında anksiyete düzeyleri ve uyku sorunları. *Türk J Child Adolesc Ment Health*, 28(1), 41-48.
- Şimşek, H. ve Yıldırım, A. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Türken, M. ve Köse, Ş. (2020). Covid-19 bulaş yolları ve önleme. *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, 30, 36-42.
- Wagner, K. D. (2020). Addressing the Experience of Children and Adolescents During the COVID-19 Pandemic. *J Clin Psychiatry*. 81, 20ed13394.
- Yıldız, S. ve Bektaş, F. (2021). Covid-19 oyunlarının boşluklarıyla ilgili oyuncularda görüşler değerlendirmesi. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 26 (1), 99-122.
- Yin, R. K. (2017). *Durum çalışması araştırması uygulamaları*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Yörükoğlu, A. (2016). *Çocuk ruh sağlığı*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Zabcı, N. ve Karadeniz, G. (2021). Korozyon pandemisinde annenin öğretmenlik eğitimlerini sergilemek yansımaları. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 13 (1), 12-26.